

УДК 802.373

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКSIKA ЯК ОСНОВНИЙ СКЛАДОВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО ІНШОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ

Смужаниця Діана Іванівна
м.Ужгород

У статті розглядаються особливості термінологічної лексики як основного компоненту професійного іншомовного спілкування. Проаналізовано існуючі в сучасних лінгвістичних дослідженнях погляди на відношення між термінологічною і загальноживаною лексикою.

Ключові слова: термін, термінознавство, професійне іншомовне спілкування, загальноживана лексика.

Актуальність термінологічної проблематики в процесі формування навичок професійного іншомовного спілкування невпинно зростає через постійну необхідність зіставного аналізу науково-технічної літератури, удосконалення лінгвістичної бази для теорії перекладу. Позитивом у паралельному вивченні перекладних відповідників різномовних термінологій є можливість глибше проникнути у суть кожної терміносистеми, створити адекватне термінологічне забезпечення для програм автоматизованого перекладу. Очевидною і незаперечною є важливість зіставного розгляду проблем термінології саме в наш час у зв'язку з розширенням наукових зв'язків між ученими різних країн, постійним обміном науково-технічною інформацією, потребами інформаційного пошуку та формування перекладних двомовних термінологічних банків даних.

З метою наступного глибшого аналізу термінологічної лексики як основного складового компоненту професійного іншомовного спілкування вважаємо за необхідне зробити короткий екскурс в історію термінознавства як науки. Термінознавство як самостійна наука – досить молода, вона пройшла кілька етапів розвитку, перш ніж зайняла своє почесне місце в сучасній лінгвістиці. Спочатку до 30-40 рр. XX ст. термінознавство розглядалося в рамках мовознавства, входячи окремим розділом до складу лексикології. Цей етап характеризується побудовою засад систематизованого вивчення науково-технічної термінології та укладанням перших термінологічних словників. Д. Ушаков пропонує наступну дефініцію слова „термін” (від лат. terminus – межа, кордон): 1. У формальній логіці – поняття, виражене словом (філос.); 2. Слово, яке є назвою строго визначеного поняття // спеціальне слово і вираз, прийняте для позначення чогось у тому чи іншому середовищі, професії [10, с. 689].

Указане визначення відображає типове для 30-их рр. тлумачення поняття „термін”. Воно характеризується різним смисловим об'ємом, практично не вказує на різницю між власне терміном, професіоналізмом, номенклатурною одиницею. Представники окремих галузей професійних знань схильні вважати термінами всі слова, пов'язані з їх професійною діяльністю, не акцентуючи при цьому увагу на достатності підстав для віднесення того чи іншого слова до розряду термінів. Теоретичне підґрунтя вивчення проблем поділу лексики на термінологічну та нетермінологічну, співвідношення термінів і понять, які ними визначаються, спроби класифікувати терміни у цей період складала праці Г. Винокура та перші статті Д. Лотте.

Наступний етап становлення термінології (40-70 рр.) по-роджує проблему статусу терміна та його властивостей, що зумовлювалося, з одного боку, бажанням чітко розмежувати терміни і загальноживані слова, а з іншого боку, запереченням будь-якої різниці між цими поняттями.

Звичайно, в будь-якій термінології, існують спільні лексичні одиниці, котрі функціонують паралельно як у загальному вжитку, так і в професійному мовленні. Саме вони складають „проблемну” групу при виділенні термінологічної лексики зі складу лексичної системи мови. Однак, більшість термінів ло-

гічно і понятійно відмежовані від загальноживаних слів, інколи навіть прослідковується паралелізм у побутових і спеціальних найменуваннях.

У середині 70-их рр. проблема визначення терміна трохи втратила свою гостроту, оскільки на цьому етапі серед спеціалістів почало утверджуватися розуміння терміна як „слова чи словосполучення, пов'язаного з поняттям, що належить певній галузі знань чи діяльності” [1, с. 9]. Хоча в лінгвістичній літературі знаходимо різні тлумачення поняття терміна, які можна віднести радше до описових, аніж до дефінітивних.

Причиною цього вважаємо виділення лінгвістами однієї з властивостей терміна, яка, з їх точки зору, є найвагомішою і вважається визначальною. Логічно, що при такому підході акцент ставиться на одну ознаку терміна, інші ж опускаються або подаються як другорядні. Так, у дефініції Б. Головіна провідною є „професійність” значення терміна: „Терміном я буду називати слово чи словосполучення (на базі підрядних зв'язків), яке має професійне значення, що використовується в процесі (і для) пізнання і засвоєння певного кола об'єктів та відносин між ними – з точки зору певної професії” [4, с. 8].

А. Реформатський за головну ознаку терміна пропонує взяти його дефінітивну функцію, підкреслюючи, що термін – це моносемічна, точна, стилістично нейтральна та позбавлена експресії одиниця термінологічного поля [8, с. 47].

Відомий лінгвіст цього періоду М. Кондаков у своєму „Логічному словнику” розглядає термін як „слово чи словосполучення, що є точною назвою строго визначеного поняття. Терміном називається також спеціальне слово чи вираз, прийняте для позначення чогось у певному середовищі, професії” [6, с. 594].

Існування певної різниці в трактуванні терміна різними лінгвістами зумовлюється, на наш погляд, метою і завданнями, які визначає для себе дослідник при розробці тієї чи іншої проблеми. Тому найчастіше визначення терміна носить робочий характер.

Визначальною рисою другого етапу розвитку термінознавства є спроби сформулювати узагальнені вимоги до терміна. На наш погляд, найповніше вони відображені у працях Д. Лотте [7].

Третій період пов'язаний з початком науково-технічної революції і триває по сьогодні.

У сучасному мовознавстві можна виділити кілька пріоритетних напрямків, за якими ведуться дослідження у галузі термінології :

- 1) визначення основних властивостей терміна;
- 2) взаємодія загальноживаної та термінологічної лексики;
- 3) дослідження семантичних процесів у термінології;
- 4) дослідження основних способів термінологічного словотвору.

Терміни і терміносистеми розглядаються як одиниці, що несуть спеціальну інформацію про предмети, об'єкти і процеси певних галузей науки і техніки. Для їх вивчення застосовуються інформатика, методи математичної статистики, теорія системних досліджень. Сучасні лінгвістичні дослідження залишаються далекими від безпомилкового визначення терміна: частина дослідників схильна критикувати визначення своїх попередників за неповноту чи неточність, однак повніші і більш громіздкі (хоча коректніші) дефініції сприймаються теж не зовсім позитивно.

Існуючі в сучасній лінгвістиці погляди на відношення між термінологічною і загальноживаною лексикою в процесі професійного іншомовного спілкування можна умовно поділити

так:

- Термінологія є складовою частиною лексичної системи літературної мови;
- Термінологія – це самостійний розділ лексики національної мови і має небагато спільних рис з літературною мовою;
- Термінологія взагалі не мова, а система знаків, які створюються штучно (математика, фізика, хімія і т.д.).

Прихильники першої теорії основним аргументом вважають походження багатьох термінів від слів загальнолітературної мови, подібність основних семантичних процесів, аналогічність засобів словотвору. Послідовники другої доводять реальну можливість виділення термінології в окрему самостійну групу зі своїми закономірностями, які інколи не співпадають з нормами літературної мови. Третю точку зору відстоюють спеціалісти, на думку яких терміни складаються і функціонують у штучно створених умовах, що суперечать реальним умовам загальнолітературної мови, внаслідок чого вони не можуть розглядатися на рівних правах із загальноновживаними словами.

На нашу думку, найбільш виваженою є позиція, ґрунтована на тому, що термінологічна лексика є складовою частиною загальнолітературної мови.

На спорідненість термінології і літературної мови вказує академік В. Виноградов: „Всяка наука починається з результатів, здобутих мисленням і мовленням народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови” [2, с. 163]. Підґрунтям для подібного висновку може слугувати спільність граматичної і фонетичної систем літературної мови і термінології. Цю ж точку зору підтримує А. Реформатський, наголошуючи, що „терміни включаються до словникового складу мови і підпорядковуються її фонетичній і граматичній будові” [8, с. 111]. У французькому термінознавстві аналогічну думку знаходимо у Ф. Сосюра, який вважає, що між „спеціальними знаками” і літературною мовою існує органічний взаємозв'язок, тобто загальна система мови, з характерними для неї вимовою та граматичними нормами [9, с. 115].

Під час аналізу проблеми "термін - слово загальної мови", перш за все, відзначається різнобічна і постійна взаємодія між словником загальної мови і термінологією. Неможливо думати, що між термінологією і нетермінологією не існує взаємодії, що терміни складаються з інших звуків і не підкоряються граматичним законам даної мови. Якщо б це було так, то термінологія не належала б до цієї мови, а взагалі функціонувала б як інша мова. Якраз на базі зіставлення термінології і загальної мови розкривається ряд специфічних рис, які оцінюються як передумови для її самостійного і спеціального вивчення. У більш вузькому обсязі аналогічні проблеми виникають при з'ясуванні взаємозв'язку поняття терміна і слова загальної мови. Немає сумніву в тому, що термін є словом, яке входить до словникового складу мови.

Рухливість меж між термінологічною і загальноновживаною лексикою, термінування загальноновживаних слів та детермінування наукових термінів не дозволяє однозначно ідентифікувати термін лише за одним словесним образом, не звертаючись до його змісту - спеціального поняття як елемента системи понять.

Кожній термінології притаманні спільні з літературною мовою граматичні можливості сполучуваності слів: утворення нових термінів відбувається за продуктивними типами словотвору загальнолітературної мови. Термінологія, за В. Даниленко, не має своїх особливих моделей і способів словотвору, але тенденція до системності у словотворі виражається в термінах особливо рельєфно [5, с. 130].

Ціла низка факторів дає право вважати літературну мову базою для термінологічної лексики.

1. Кожна термінологічна система, яка лежить в основі професійного спілкування, містить велику кількість загальноновживаних слів, нові терміни виникають на основі слів загальнолітературної мови за допомогою семантичного словотвору,

або ж створюються на такій основі за відомими в мові словотвірними моделями; факт існування в юридичній термінологічній системі явищ полісемії, омонімії, синонімії, проникнення в їх склад запозичень та інтернаціоналізмів свідчить також про належність окремої термінології до мовної системи в цілому.

2. Усі лінгвістичні процеси, що відбуваються в окремій термінології, – утворення термінів і формування терміносистем, співвідношення національного й інтернаціонального, тощо – характеризуються не тільки внутрішньомовною, а й позамовною обумовленістю.

3. Будучи складовою частиною мови, термінологія, звичайно, не може бути незалежною від процесів розвитку і функціонування мови, вона повинна підпорядковуватися її загальним законам і нормам, оскільки, як підкреслює А. Реформатський, „все, що стосується слова взагалі, є обов'язковим і для терміна”, бо одиниця термінології – термін – є слово, тому „термін повинен бути повноправним членом лексичної системи мови” [8, с. 334].

Проте, на відміну від загальноновживаної, термінологічної лексики властивий більший ступінь системності: слова в ній групуються не просто у вільному порядку, а, виходячи із семантики певної галузі знань, що створює особливу парадигматику, система термінів будь-якої науки знаходиться в прямій залежності від системи наукових понять, зв'язки і відношення, що формуються між ними, залежать від зв'язків і відношень між поняттями, які виражаються досліджуваними термінами.

Ознака системності терміна є вихідним принципом російської та української термінологічної школи, що базується на досягненнях теорії термінознавства, для якої системна організація мови є незаперечним фактом. Системністю вважаємо особливу властивість терміна, яка відображає нерозривний зв'язок терміна з поняттям і проявляється в його певній класифікаційній приналежності. Ідея про те, що термін потрібно розглядати не сам по собі, а в комплексі, в системі, пропонувався і розвивався в працях Д. Лотте, який підкреслював, що наукова термінологія – це „не проста сукупність слів, а система слів чи словосполучень, пов'язаних певним способом між собою” [7, с. 72]. На визначальну роль системності понять для системності термінів вказував Г. Винокур: „...Термінологічна система відображає в семасіологічній структурі слів, які до неї входять, певні зв'язки і відношення, що об'єктивно існують у колі понять та явищ, котрі ними називаються” [3, с. 220].

Будучи членом терміносистеми, термін володіє ознакою смислової системності, тобто, за своїм значенням термін тісно пов'язаний з усіма іншими членами терміносистеми – як позначення видового поняття відносно родового, як позначення результату дії відносно самої дії і т.д. Залежність терміна від системи понять проявляється також в особливій парадигматиці, у специфічному характері сполучуваності з іншими термінами у межах кожної терміносистеми. Тут ідеться вже не тільки про змістову системність, а й про лінгвістичну. Сучасні праці із системного аналізу термінології під системними ознаками самої термінології розуміють морфологічні, словотвірні, лексико-семантичні системні зв'язки, що існують між термінами як елементами мовної системи.

Смислова системність термінологічної лексики обумовлюється, безсумнівно, системністю наукових понять, оскільки будь-яке поняття, на основі котрого утворюється термін, є складовою частиною досліджуваної системи понять і займає в ній строго фіксоване місце. При цьому предмети і явища дійсності, основні властивості яких фіксуються у наукових поняттях, знаходяться між собою у тісних взаємозв'язках, що відображаються в родо-видових взаємовідношеннях, утворюючи систему.

Вважається беззаперечною жорстко сформульована думка французького лінгвіста Ж. Мунена: "Окремо взятий термін сам по собі є фікція. Він існує лише в системі термінів, тобто поряд з іншими термінами, з якими він пов'язаний певними відношеннями" [11, с. 135]. Очевидно, правильним є й протилежне по-

ложення: при розпаді терміносистеми термін перестає існувати як такий, зберігаючись як лексична одиниця. При цьому не слід забувати, що будь-яка терміносистема – знакова модель галузі

діяльності чи галузі знань, саме тому ця категорія лексики завжди вимагає подальшого глибокого вивчення як науковців, так і спеціалістів-практиків.

Література і джерела

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш.Балли. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.
2. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / Виктор Владимирович Виноградов // Лексикология и лексикография. Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – С. 162-189.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии (1939) / Григорий Осипович Винокур // За Татаринов В. А. История отечественного терминоведения: Классики терминоведения. [Очерк и хрестоматия]. – М., 1994. – с. 218-284.
4. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: Учебн. пособие / Б.Н.Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 103 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Валерий Павлович Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
6. Кондаков Н.И. Логический словарь / Н.И.кондаков. – М.: Наука, 1971. – 658 с.
7. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноземных терминов и терминологических элементов/ Д.С.Лотте . – М.: Наука, 1982. – 149 с.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение: Учебник для филол. факультетов пед. Институтов / А.А.Реформатский. – 4-е изд. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
9. Соссюр Ф. де Труды по языковедению. Пер. с франц. языка под ред. А.А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
10. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка / Д.Н.Ушаков. – Т. 4. – М., 1940. – 959 с.
11. Mounin G. Les problèmes théoriques de la traduction. – Paris: Gallimard, 1990. – 296 p.

В статье рассматриваются особенности терминологической лексики как основного компонента иноязычного профессионального общения. Анализируются существующие в современных лингвистических исследованиях взгляды на взаимоотношения терминологической и общеупотребительной лексики.

Ключевые слова: термин, терминоведение, иноязычное профессиональное общение, общеупотребительная лексика.

The author of the article has considered the specificity of terminology as the main component of foreign language professional communication. Also has analyzed existing in contemporary linguistic research points of view on relationship between terminology and general vocabulary.

Key words: term, foreign language professional communication, general vocabulary.